

ETAPE GOSPODARSKOG RAZVOJA SVIJETA

Branka OBRADOVIĆ-MARTINEC

Nastavni program za treći razred gimnazije u uvodnom dijelu sadrži osnovne gospodarske značajke suvremenog svijeta nastavljajući se na analizu gospodarskih djelatnosti i demografska obilježja koje su obrađene u drugom razredu.

Sintezu tih saznanja možemo načiniti pomoću tabelarnog prikaza koji omogućuje ostvarenje sljedećih zadataka nastave:

a) obrazovni zadaci:

- usvajanje spoznaje o osnovnim etapama gospodarskog razvoja i njihovim osnovnim značajkama s naglaskom na obilježja postindustrijskog doba;
- ponavljanje i trajno usvajanje osnovnih demografskih obilježja (prirodno kretanje, ekonomska struktura, osnove razmjesta) u korelaciji s gospodarskim razvojem (demografska tranzicija);
- ponavljanje osnova urbanog razvoja putem spoznaje o uzročno-posljedičnim vezama između razvoja stanovništva i gospodarstva i korigiranja prirodnih uvjeta - odnosa u prostoru;
- ostvarivanje korelacije s drugim nastavnim predmetima (povijest, politika i gospodarstvo, umjetnost i dr.)

b) funkcionalni zadaci:

- potaknuti učenike da budu stvaraoci nastavnih sadržaja, da povezuju i učvršćuju trajna znanja (gospodarstvo, demogeografija, urbana geografija);
- razvijati sposobnost interpretacije grafičkog priloga i na osnovi toga logičnog zaključivanja;
- razvijati sposobnost geografskog usporedivanja i zaključivanja.

c) odgojni zadaci:

- povećati ekološku svijest kod učenika, isticanjem onečišćenja okoliša u svim etapama razvoja, od prvog značajnijeg narušavanja prirodne ravnoteže pojavom I. agrarne revolucije prije 10 000 godina, preko nemilosrdne eksploatacije prirodnih bogatstava i gomilanja sve većih količina otpada u industrijskom razdoblju, pa sve do suvremenog ekološkog egzodusa.

Izradu tabelarnog prikaza možemo provesti na više načina:

- Glavu tabelarnog prikaza nacrtamo na ploči, te je zajedno s učenicima popunjavamo

- Tabela prikaz projiciramo na grafoliji i postupno putem razgovora otkrivamo dio po dio,
- Učenici samostalno ispunjavaju tabelarni prikaz individualnim radom ili grupno - podijeljeni u četiri skupine.

Iskustvo je pokazalo da je učinak samostalnog rada ispod 50% uspješnosti. Sadržaj je dosta, gradivo je kompleksno te se preporučuje vođenje učenika putem metode razgovora, odnosno postavljanjem pitanja i potpitanja.

Pitanja uz tabelarni prikaz prikazana su u nastavku. Uvučeno, odnosno kurzivom prikazana su dodatna pitanja ukoliko prva pitanja nisu bila sveobuhvatna i odgovori koji nisu vidljivi u tabelarnom prikazu.

Na početku definiramo osnovne etape gospodarskog razvoja:

■ PREDINDUSTRIJSKO DOBA

■ INDUSTRIJSKO DOBA

I. Industrijska revolucija

II. Industrijska revolucija

■ POSTINDUSTRIJSKO DOBA

III. Industrijska revolucija

Navedene etape obrađujemo putem sljedećih karakteristika:

■ VRIJEME

- Vremenski definiraj svaku etapu gospodarskog razvoja!
- Odredi u kojoj se etapi razvoja nalaze pojedine zemlje svijeta!

Razvijene su u postindustrijskom dobu, a velik broj nerazvijenih zemalja u drugoj industrijskoj revoluciji.

■ ŽARIŠTE

- Gdje se nalazilo svijetsko žarište kulture, znanosti i gospodarskog razvoja?
- Navedi kako su se širili centri svjetske gospodarske moći po kontinentima, morima i oceanima.

Europa → Angloamerika → Azija;

Sredozemlje → Atlantik → Pacifik

■ OSNOVICA

- Koja su oruđa za rad bila dominantna sve do 19. stoljeća?
  - Koja je glavna gospodarska djelatnost sve do 19. st. i koja se oruđa upotrebljavaju?
- Koji su izumi uvjetovali I., II. i III. industrijsku revoluciju?
  - Što je uvjetovalo masovnu industrijsku proizvodnju?

■ GLAVNE SIROVINE

- Navedi glavne sirovine i energentske izvore za pojedine etape razvoja!
  - Koji su glavni energetske izvori sve do 19. st.? Koje su glavne sirovine?
  - Koje sirovine postaju najtraženije izumom parnog stroja? Koje je pogonsko gorivo parnog stroja?

- Koja je bila prva industrija svijeta i prema tome najtraženija sirovina? Odakle su dopremali pamuk i vunu za potrebe engleske tekstilne industrije?
- Koji energetska izvor postaje najtraženiji izumom motora s unutarnjim sagorjevanjem?
- Navedi perspektivne izvore energije
NE - nuklearna energija; SE - solarna energija; HE - hidroenergija

■ GLAVNE INDUSTRIJSKE GRANE

- Navedi glavne industrijske grane za pojedine etape razvoja!
  - Koja je prva industrija svijeta?
  - Koja se industrija snažno razvila na bazi crne metalurgije?
  - Koja se industrija naglo razvila pronalaskom nafte?
  - Koji proizvodi ostvaruju danas najveću dobit na svjetskom tržištu?

■ LOKACIJA INDUSTRIJE

- Opiši naselja predindustrijskog doba!
Većina stanovništva bavi se poljoprivredom i živi u seoskim naseljima.
  - Koja su osnovna obilježja malobrojnih gradova?
  - Gdje nastaju gradovi u srednjem vijeku?
  - Tko su nosioci urbanog razvoja u srednjem vijeku, a tko u renesansnom i baroknom gradu?
Osnovna urbana mreža Europe stvara se u srednjem vijeku, a nosioci urbanog razvoja su kler i vlastela, kasnije trgovci i obrtnici. Osnovna urbana mreža renesansnih gradova stvorena je nakon

geografskih otkrića, a nosioci urbanog razvoja su trgovci, obrtnici, vojnici i birokracija.

- Kako se I., II. i III. industrijska revolucija odrazila na izgled gradova?

- Kako je izgledao industrijski grad 19. st., neposredno nakon pojave industrije?

Nastao je stihijski. podižu se tvornice s dimnjacima i stambene zgrade kasarnskog tipa. Nastaje "neuredna" urbana struktura.

- Kako se mijenja izgled grada krajem 19. st. razvojem željeznice, znanosti?

Javlja se urbano planiranje, industrija se koncentrirala, nastaju industrijske zone.

- Što su industrijske zone?

Navedi čimbenike lokacije. Udžbenik str. 2. - slika smjestajnih čimbenika. Najvažniji su čimbenici: blizina sirovina, energija, radna snaga i tržište.

- Koje su industrijske zone grada Zagreba?
- Kako je razvoj industrije na osnovi visokih tehnologija ("high-tech") promijenio izgled urbanih sadržaja?

Udžbenik str. 3 i 4. - slika suvremenog pogona Siemens kod Münchena i klasične industrije u Češkoj Ostravi.

- Po čemu se tehnopolisi razlikuju od industrijskih zona?

- Što sadrže tehnopolisi?

Istraživačke laboratorije, proizvodne pogone, institucije za marketing, servise. Koji su čimbenici lokacije bitni za tehnopolis? Ekološki uvjeti, razvijenost infrastrukture, cijena zemljišta, kapital, lokalne specifičnosti i sl.

■ FAZE U RAZVOJU VANJSKE TRGOVINE

- Što je obilježavalo trgovinsku razmjenu predindustrijskog doba?
- Koji su se proizvodi dovozili u Europu s Istoka?
- Gdje se nalazilo težište međunarodne trgovine u tijeku 19. st.? Koja je vodeća pomorska, industrijska i trgovačka zemlja svijeta?
- Koji su glavni sudionici svjetske trgovine u prvoj polovini 20. stoljeća?
- Zašto kažemo da je svjetska trgovina u poslijeratnom razdoblju ušla u policentričnu fazu? (*nova žarišta*) Što je omogućilo razvoj policentrične faze?

Primjena informatike u trgovini, t.j. kompjuterizacija i dematerijalizacija dionica.

■ STRUKTURA SVJETSKE TRGOVINE

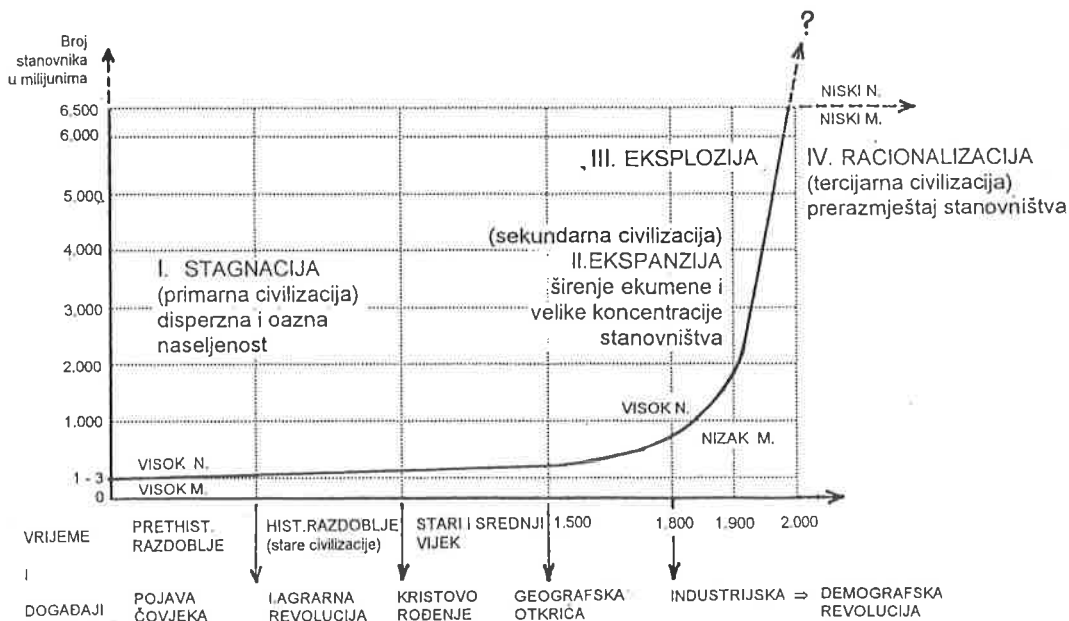
- Objasni kako se mijenjala struktura svjetske trgovine?
  - Kojim se proizvodima najviše trguje u pojedinim razdobljima?

■ DEMOGRAFSKI RAZVOJ

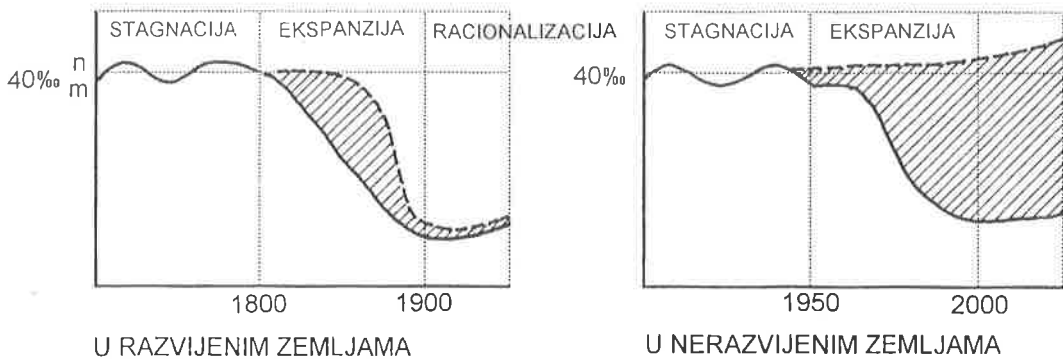
- U kojoj se fazi demografskog razvoja nalazi stanovništvo u pojedinoj etapi gospodarskog razvoja?

Razvoj naseljenosti obrazložen je krivuljom rasta stanovništva na foliji za nastavnu jedinicu u II. razredu (slika 1.)

Predindustrijskom razdoblju odgovara stagnacija, industrijskom ekspanzija i eksplozija, a postindustrijskom racionalizacija.

Slika 1. Krivulja rasta svjetskog stanovništva

Slika 2. Demografska tranzicija

- Koji su uzroci stagnacije stanovništva predindustrijskog doba?
- Kako je industrijska revolucija utjecala na porast stanovništva?

Uvjetovala je pad stope smrtnosti zbog sigurnije prehrane uslijed bolje prometne povezanosti i primjene dostignuća u poljoprivredi, a opći gospodarski i znanstveni razvoj uvjetovao je bolje uvjete života.

- Koja je razlika između niskog prirodnog priraštaja predindustrijskog doba i niskog pp u postindustrijskom razdoblju?

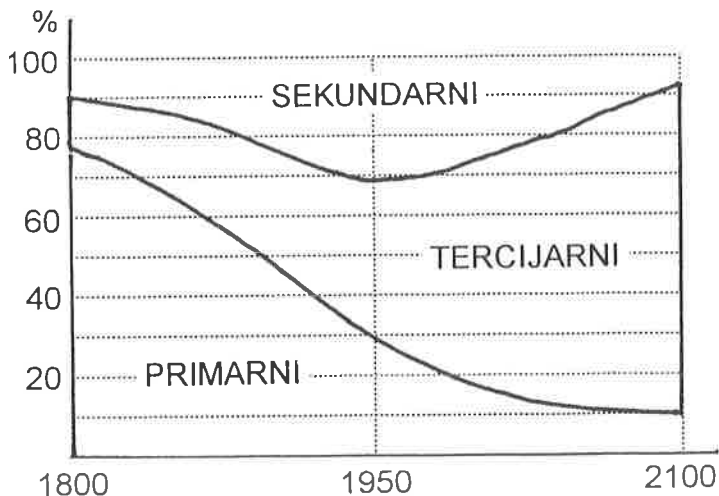
Stagnacija je uvjetovana visokim stopama nataliteta i mortaliteta, a racionalizacija niskim.

- Koje su razlike u demografskoj eksploziji nerazvijenih i razvijenih zemalja?

(Slika 2.) Demografska tranzicija. Razlike su u vremenu, uzroku i intenzitetu.

- Kako se u pojedinim gospodarskim razdobljima mijenjala slika naseljanosti zemlje?

Oazna naseljanost, velike koncentracije, eventualni prerazmjestaj.

Slika 3. Razvoj ekonomskih sektora djelatnosti razvijenih zemalja od prve industrijske revolucije do kraja 20. stoljeća

■ EKONOMSKA STRUKTURA

- Kako nazivamo pojedine etape gospodarskog razvoja s obzirom na demografsko prestrukturiranje stanovništva?

Demografsko prestrukturiranje - promjena prema udjelu broja stanovnika po sektorima djelatnosti (slika 3).

- Kojim se sektorom djelatnosti bavi većina stanovništva sve do 19. st.?
- Kakav je redoslijed pojedinih sektora u ostalim etapama?
- Navedi nekoliko zemalja koje zasigurno imaju najveći broj zaposlenih u tercijskom sektoru

1989. godine - SAD 69%, Njemačka 54%, Belgija 68%, Velika Britanija 65%, Japan 56%.

- Navedi svjetske demografske procese 20. stoljeća i njihove posljedice!

Deagrarizacija - deruralizacija =

RURALNI EGZODUS

Industrijalizacija - urbanizacija =

URBANE TVOREVINE

(konurbacije, megapolisi)

Deindustrijalizacija - tercijarizacija =

TEHNOPOLISI

- Koje zemlje svijeta u posljednjim desetljećima imaju urbanu eksploziju?

Nerazvijene zemlje Azije, Latinske Amerike i Afrika.

- Kada su zemlje zapadne Europe imale urbanu eksploziju? 19/20. st.
- Po čemu se urbana eksplozija u zemljama trećeg svijeta razlikuje od urbane eksplozije razvijenih početkom stoljeća?

Nagli porast gradova u današnjim nerazvijenim zemljama često je posljedica paraurbanizacije koja nastaje kao rezultat ruralnog egzodusa, mahom zbog visokog prirodnog priraštaja, a ne kao posljedica stvarne industrijalizacije.

- Koje su posljedice paraurbanizacije?

Divlja naselja.

- Zbog čega dolazi do nezaposlenosti u nerazvijenim zemljama, a zbog čega u razvijenim?

U nerazvijenima zbog visokog prirodnog priraštaja, a u razvijenim jer proces deindustrijalizacije i tercijarizacije ne teče sinkronizirano.

■ DRUŠTVENO-POLITIČKA ZBIVANJA

- Navedi društveno-političko uređenje koje je karakteristično za pojedine etape razvoja!
- Koji su događaji označili prekretnicu u razvoju poljoprivrede?
- Zašto je Velika Britanija najjača industrijska sila u 19. stoljeću?
- Što se dogodilo na svjetskoj političkoj pozornici u prvoj polovici 20. stoljeća?
- Navedi politička događanja poslije II. svjetskog rata!
- Navedi neke najznačajnije probleme suvremenog svijeta!

Popunjeni tabelarni prikaz komentiramo slijedećim zaključkom:

Predindustrijsko doba obilježila je borba za opstanak i postupan razvoj. Industrijsko doba je razdoblje ubrzanog razvoja i velikih promjena koje znatno mjenjaju sliku Zemlje.

Postindustrijsko doba obilježavaju kvalitetne promjene koje su sadržane u krilatici "Tko ima znanje taj vlada svijetom".

Literatura:

1. M.BILEN, P.KURTEK: *Ekonomska geografija svjetske trgovine*, Š.k.Zagreb 1988.
2. V.BURŠIĆ, P.KURTEK: *Svijet danas* 6, Š.k.Zagreb 1991.
3. M.FRIGANOVIĆ: *Demogeografija*, Š.k.Zagreb 1984.
4. A.WERTHEIMER-BALETIĆ: *Demografija*, Š.k.Zagreb 1973.
5. Z.ROCA: *Diferencijacija i homogenost zemalja u razvoju s obzirom na NBP per capita i socijalne pokazatelje razvijenosti*, Časopis za razvojne probleme i perspektive zemelja u razvoju, Institut za zemlje u razvoju, Zagreb 1985.
6. H.ŠOŠIĆ: *Gospodarstvo*, Š.k.Zagreb 1992.
7. R.PAVIĆ: *Terminološki aspekti pitanja razvijenosti i nerazvijenosti*, *Geografski horizont* br. 3-4, Zagreb 1981.
8. GRUPA AUTORA: *Socijalna geografija*, Š.k.Zagreb 1981.
9. M.MRĐENović: *Metodički priručnik za V razred*, Š.k.Zagreb 1982.
10. GRUPA AUTORA: *Ekonomsko-geografska valorizacija geoprostora*, Š.k.Zagreb 1980.
11. D.FELETAR: *Na pragu postindustrijskog doba*, *Priroda*, ožujak 1988.
12. D.FELETAR: *Industrijska geografija*, skripta, Zagreb
13. M.VRESK: *Osnove urbane geografije*, Š.k.Zagreb 1977.
14. M.VRESK: *Razvoj urbanih sistema u svijetu*, Š.k.Zagreb 1984.
15. M.VRESK: *Geografija i globalni razvoj*, *Geografski horizont* br 1/1996.
16. OPĆA ENCIKLOPEDIJA
17. M.MATAS: *Metodika nastave geografije*, HGD, Zagreb 1996.

Etape gosp. razvitka karakteristike	PREDINDUSTRIJSKO DOBA	INDUSTRIJSKO DOBA I. IND. REVOLUCIJA
VRIJEME	do 19. stoljeća	18./19. stoljeće (1765-1870 godina)
ŽARIŠTE	MEDITERAN (STARI SVIJET)	ZAPADNA EUROPA
OSNOVICA	ALATI, PLUG (poljoprivredna i obrtnička proizvodnja)	PARNI STROJ (strojna i masovna proizvodnja)
GLAVNE SIROVINE / ENERGETSKI IZVORI	DRVO, VODA, VJETAR, ŽIVOTINJSKI I ČOVJEKOV RAD, POLJOPRIVREDNE SIROVINE	UGLJEN, ŽELJEZO vuna, pamuk (SAD, Engleska, kolonije)
GLAVNE INDUSTRIJSKE GRANE	OBRTNIČKA PROIZVODNJA KOVINA I ORUDA	CRNA METALURGIJA TEKSTILNA INDUSTRIJA
LOKACIJA INDUSTRIJE	MALOBROJNI OBRTNIČKI I LUČKI GRADOVI	DISPERZIJA INDUSTRIJE (razbacani pogoni unutar same gradske jezgre ili uz nju)
FAZA U RAZVOJU VANJSKE TRGOVINE	trguje se malim brojem skupocjenih proizvoda	MONOCENTRIČNA FAZA (V.B. - centar svjetske trgovine i bankarski centar)
STRUKTURA SVJETSKE TRGOVINE	svila, čaj, mirodije, slonovača, zlato	ugljen, čelik, tekstil
FAZE DEMOGRAFSKOG RAZVOJA	STAGNACIJA	EKSPANZIJA
EKONOMSKA STRUKTURA STANOVNIŠTVA (Demografsko prestrukturiranje)	I., II., III. PRIMARNA CIVILIZACIJA	I., II., III. DEAGRARIZACIJA INDUSTRIJALIZACIJA URBANIZACIJA SEKUNDARNA CIVILIZACIJA
DRUŠTVENO - POLITIČKA ZBIVANJA	- AGRARNA REVOLUCIJA - ROBOVLASNIŠTVO - FEUDALIZAM - GEOGRAFSKA OTKRIĆA - HUMANIZAM I RENESANSA (kao pretpostavka za nove tehnološke spoznaje)	- KAPITALIZAM - KOLONIJALIZAM

Etape gosp. razvitka	INDUSTRIJSKO DOBA	POSTINDUSTRIJSKO DOBA
karakteristike	II. IND. REVOLUCIJA	III. IND. REVOLUCIJA
VRIJEME	19/20. stoljeće (1870.-1950. godina)	2/2 20. stoljeća (poslije 1950. godine)
ŽARIŠTE	SREDNJA EUROPA, ANGLOAMERIKA	SAD, JAPAN, EZ
OSNOVICA	MOTOR (s unutarnjim sagorijevanjem), proizvodnja na tekućoj vrpci - Ford, 1913. godina - još masovnija proizvodnja - NKV (nekvalificirana radna snaga)	KOMPJUTOR (informacijski sustav)
GLAVNE SIROVINE / ENERGETSKI IZVORI	ELEKTRIČNA ENERGIJA, NAFTA, BAKAR	NAFTA, HE, NE, PLIN i ostali alternativni izvori energije
GLAVNE INDUSTRIJSKE GRANE	METALOPRERADIVAČKA KEMIJSKA INDUSTRIJA	tzv. INDUSTRIJA ZNANSTVENIH OTKRIĆA (tzv. čista industrija, bez otpadaka, proizvodi velike kakvoće u malim serijama)
LOKACIJA INDUSTRIJE	KONCENTRACIJA INDUSTRIJE "INDUSTRIJSKE ZONE"	DISPERZIJA INDUSTRIJE "TEHNOPOLISI"
FAZA U RAZVOJU VANJSKE TRGOVINE	BICENTRIČNA I TRICENTRIČNA FAZA (Zapadna Europa + SAD + Japan)	POLICENTRIČNA FAZA nova žarišta: Brazil, Meksiko, Australija; JAR, Hongkong, R.Koreja,
STRUKTURA SVJETSKE TRGOVINE	nafta, finalni proizvodi	industrijski proizvodi visoke tehnologije
FAZE DEMOGRAFSKOG RAZVOJA	EKSPLOZIJA	RACIONALIZACIJA
EKONOMSKA STRUKTURA STANOVNIŠTVA (Demografsko prestrukturiranje)	II., I., III. URBANA EKSPLOZIJA	III., II., I. DEINDUSTRIJALIZACIJA TERCIJARIZACIJA
DRUŠTVENO - POLITIČKA ZBIVANJA	- SOCIJALIZAM - SVJETSKA EKONOMSKA KRIZA 1930. godine	- državni kapitalizam - dekolonijalizam i neokolonijalizam - hladni rat / detant - svjetska ekonomska kriza 80-tih - nove demokratske promjene - opasnost ekološkog egzodusa - sve veće razlike između razvijenog "sjevera" i nerazvijenog "juga"